

УДК 34

KONSEKWENCJE II WOJNY ŚWIATOWEJ DLA PRAWA POLSKIEGO. KODYFIKACJA PRZESTĘPSTWA ZBRODNIA PRZECIWIW LUDZKOŚCI

Wstęp

Konsekwencją II wojny światowej było wprowadzenie do narodowych systemów prawodawczych kategorii zbrodnia przeciw ludzkości. Kategoria ta nie miała wcześniej zastosowania ponieważ nie było jeszcze doświadczeń w relacjach międzynarodowych dających podstawy do wprowadzenia jej do systemów prawnych. Najpopularniejszym współcześnie choć nie pierwszym znanym aktem prawnym obowiązującym na danym terenie był Kodeks Hammurabiego. Przewidywał on kary dla osób wyrządzających krzywdę innym lub działających na szkodę państwa. Od zarania dziejów karze podlegało nieusankcjonowane obowiązującym prawem wyrządzanie bliźniemu jakichś dolegliwości lecz zwykle dotyczyło pojedynczych osób lub niewielkich grup społecznych takich, jak rodzina czy członkowie jakiegoś zgromadzenia. Nie przewidywano wówczas, że działania wojenne mogą objąć obszar większy niż kilka państw. Pierwszy takie doświadczenia w historii pojawiły się wybuchem I wojny światowej lecz była ona zorientowana bardziej na osiągnięcie celów politycznych niż polityczno-ideologicznych, jak miało to miejsce w przypadku następnego z wielkich konfliktów zbrojnych XX wieku. II wojna światowa była pierwszym przejawem agresji zbrojnej w historii świata, w który zaangażowanych było tak wiele państw. Konflikt objął niemal całą Europę, Północną Afrykę, Azję i Stany Zjednoczone. Według danych szacunkowych uczestniczyło w nim łącznie 1,7 miliarda ludzi [1] a liczbę ofiar śmiertelnych szacuje się na poziomie 50-78 milionów istnień [2].

Zbrodnie przeciw ludzkości- próba definicji.

W prawie po raz pierwszy praktyczne zastosowanie zapisów o „zbrodniach przeciw ludzkości” miało miejsce w tak zwanych procesach norymberskich, w czasie których sądzono zbrodniarzy wojennych. Jednak do czasów współczesnych toczą się spory, jakie czyny są już zbrodnią przeciw ludzkości a jakie pozostają w dozwolonych granicach prowadzenia wojen względnie przynależą do innych kategorii czynów zabronionych np. ludobójstwa lub zbrodni wojennej. W poniższym artykule przyjmujemy pojmowanie zbrodni przeciw ludzkości wypracowane przez Międzynarodowy Trybunał Wojenny a rozumiane jako „morderstwa, wytępienie, obracanie ludzi w niewolników, deportacja i inne czyny nieludzkie, których dopuszczono się przeciwko jakiegokolwiek ludności cywilnej, przed wojną lub podczas niej, albo prześladowania ze względów politycznych, rasowych lub religijnych przy popełnianiu jakiegokolwiek zbrodni wchodzącej w zakres kompetencji Trybunału lub w związku z nią, niezależnie od tego, czy było to zgodne, czy też stało w sprzeczności z prawem kraju, w którym zbrodni dokonano” [3]. Dla przykładu do czasu powstania w 1998 roku Międzynarodowego Trybunału Karnego zbrodnie przeciw ludzkości nie były jednoznacznie zdefiniowane, w przeciwieństwie do takich terminów jak ludobójstwo czy zbrodnia wojenna. Współcześnie za zbrodnię przeciw ludzkości uważa się rażące naruszenie dowolnego punktu Karty Praw Narodów ONZ [4] oraz części przepisów Traktatu Rzymskiego podpisanego przez kraje członkowskie ONZ [5] stanowiącego podstawę działania Międzynarodowego Trybunału Karnego. Artykuł 7 Statutu Trybunału stanowi: „1. Dla celów niniejszego statutu zbrodnia przeciwko ludzkości oznacza którykolwiek z następujących czynów, popełniony w ramach rozległego lub systematycznego, świadomego ataku skierowanego przeciwko ludności cywilnej:

- (a) zabójstwo;
- (b) eksterminacja;

- (c) niewolnictwo;
- (d) deportacja lub przymusowe przemieszczanie ludności;
- (e) uwięzienie lub inne dotkliwe pozbawienie wolności fizycznej z naruszeniem podstawowych reguł prawa międzynarodowego;
- (f) tortury;
- (g) zgwałcenie, niewolnictwo seksualne, przymusowa prostytutka, wymuszona ciąża, przymusowa sterylizacja oraz jakiegokolwiek inne formy przemocy seksualnej porównywalnej wagi;
- (h) prześladowanie jakiegokolwiek możliwej do zidentyfikowania grupy lub zbiorowości z powodów politycznych, rasowych, narodowych, etnicznych, kulturowych, religijnych, płci [...] lub z innych powodów powszechnie uznanych za niedopuszczalne na podstawie prawa międzynarodowego, w związku z jakimkolwiek czynem, do którego odnosi się niniejszy ustęp, lub z jakąkolwiek zbrodnią objętą jurysdykcją Trybunału;
- (i) wymuszone zaginięcia osób;
- (j) zbrodnia apartheidu;
- (k) inne nieludzkie czyny o podobnym charakterze celowo powodujące ogromne cierpienie lub poważne uszkodzenie ciała albo zdrowia psychicznego lub fizycznego” [6].

Należy zwrócić uwagę, że opisane czyny wywodzą się bezpośrednio z doświadczeń historycznych, i to nie tylko II wojny światowej. Dla przykładu apartheid miał miejsce poza Europą, w czasie odległym od działań wojennych z lat 1939-1945.

Jak również wynika z powyższych dyrektyw i analizy piśmiennictwa historycznego [7] oraz przepisów prawnych zbrodnia wojenna lub ludobójstwo [8] może stanowić pojedynczy czyn np. napaść na wioskę i zamordowanie jej mieszkańców, natomiast zbrodnie przeciw ludzkości są podawane w prawie w liczbie mnogiej co oznacza, że nie może tego stanowić pojedynczy czyn ale ciąg zdarzeń przestępnych celowo zaplanowanych i realizowanych. Wydają się to potwierdzać wskazane powyżej dyrektywy Trybunału, w których czytamy np. „inne nieludzkie czyny” [9] a warunkiem tych czynów jest ich popełnienie „w ramach rozległego lub systematycznego, świadomego ataku skierowanego przeciwko ludności cywilnej” [10].

Zbrodnie przeciw ludzkości w polskim prawodawstwie.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku przez kolejne czternaście lat obowiązywało jeszcze prawo karne byłych zaborców. W zależności od rejonu „nowej” Polski stosowano przepisy pruskie, galicyjskie, węgierskie i rosyjskie. Samodzielny kodeks karny polskie władze wypracowały dopiero w 1932 roku [11]. Większość z czynów opisanych w tamtych dyrektywach przeniknęło do obecnie obowiązującego prawa pozytywnego w Polsce. Zmieniły się jedynie wymiary kar i okresy przedawnienia czynów.

Pomimo doświadczeń I wojny światowej w powojennym prawie karnym nie znalazły się zapisy dotyczące zbrodni przeciw ludzkości. Nie wymagał tego pragmatyzm codziennego funkcjonowania państwa polskiego.

1. Kodeks karny z dnia 11 czerwca 1932 roku.

Pierwszym zapisem definiującym co jest czynem zabronionym w Polsce po 1918 roku był kodeks karny, który wszedł w życie w 1932 roku. Rozdział XIII [12] stanowiący w jakich sytuacjach następuje przedawnienie nie odnosi się do zbrodni przeciw ludzkości. Powodem tego jest fakt, że zbrodnie przeciw ludzkości przed zakończeniem II wojny światowej nie były określane prawnie.

W przypadku zbrodni kodeks opisuje, że *nie można wszcząć postępowania karnego z powodu przestępstwa, popełnionego przed laty (...) dwudziestu jeśli czyn stanowi zbrodnię, za którą grozi kara śmierci lub kara dożywotniego więzienia, (...), dziesięciu jeśli czyn stanowi inną zbrodnię* [13]. Trudno zatem nawet określić jak zakwalifikowano by zbrodnię przeciw ludzkości oraz jaki wymiar karny miałby za nią obowiązywać. Zakładając, że czyn lub zespół czynów skierowany przeciwko jakiejś ludności byłby potraktowany jak zbrodnia zabójstwa to jego sprawca lub sprawcy byłiby bezkarni już po dwudziestu pięciu latach skutecznego unikania wymiaru sprawiedliwości.

Kodeks przewidywał wysokie kary, łącznie z karą śmierci za przestępstwa przeciwko życiu ludzkiemu i szeroko pojętej działalności państwa lecz w kwestiach wojennych odnosił się jedynie do przebiegu służby wojskowej. Odbudowa państwa polskiego skupiała się bardziej na sprawach gospodarki niż bezpieczeństwie wewnętrznym czego przejawem może być uchwalenie przepisów karnych dopiero czternaście lat po odzyskaniu przez Polskę niepodległości [14]. Bezpieczeństwo wewnętrzne stało się kwestią drugiego planu i zostało potraktowane nieco po macoszemu [15].

Pośrednio wnioskować można, że zbrodnicze działania przeciw ludzkości przedawniały się na zasadach

określonych w przypadku przedawniania się każdej zbrodni czyli po trzydziestu pięciu latach. Podkreślić należy, że samo nazewnictwo nie dopuszczało określenia zbrodnie przeciw ludzkości gdyż w prawie nie istniała definicja takiego terminu a zatem sam nie mógł być on stosowany w orzecznictwie sądowym.

2. Kodeks karny z dnia 19 kwietnia 1969 roku.

Od momentu zakończenia II wojny światowej do roku 1969 w Polsce nie funkcjonowały nieusystematyzowane zapisy prawne. Część przepisów czerpano z przedwojennych kodeksów a część zastępowano regulacjami zapożyczonymi z prawodawstwa dawnego ZSRR [16]. Opracowanie przepisów karnych było konsekwencją nacisków ONZ oraz zachodnich organizacji stojących na straży praw człowieka [17]. Konsekwencją tych nacisków było wypracowanie kodeksu karnego, który wszedł w życie w 1969 roku.

W przepisach tych zbrodnię definiowano jako czyn *zagrożone karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3 albo karą surowszą* [18] Przedawnienie przestępstw w omawianym akcie prawnym jest bardzo zbliżona do przepisów poprzednich. W art. 105 zapisano, że *karalność przestępstwa ustaje jeżeli od jego popełnienia upłynęło lat: (...) 30- gdy czyn stanowi zbrodnię* [19]. Jednak akt prawny ukazuje wyjątek, który jest nazwany zbrodniami przeciw ludzkości, choć definicję tego terminu oraz jego interpretację pozostawia sądom orzekającym. Art. 109 stanowi: *Przepisów o przedawnieniu nie stosuje się do zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości* [20]. Uznać zatem należy, że każda zbrodnia ulega przedawnieniu z wyjątkiem czynów określonych przez Międzynarodowy Trybunał Karny.

Ten akt prawny w odróżnieniu od poprzedniego nie zakłada jako kary zasadniczej kary śmierci. Taki wymiar represji przewiduje w wyjątkowych sytuacjach lecz nie określa tych sytuacji [21].

3. Kodeks karny z dnia 6 czerwca 1997 roku.

Suwerenne postanowienia dotyczące zbrodni przeciwko ludzkości zaczęły pojawiać się w polskiej rzeczywistości prawnej po 1989 roku. Po okresie przemian ustrojowych wypracowano również nowe regulacje prawne. Prace nad nimi trwały osiem lat, czego owocem była ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku - kodeks karny [22]. W obecnie obowiązującym prawie karnym za zbrodnię uważa się czyn zagrożony karą pozbawienia wolności od lat 3 [23]. Zbrodnia zabójstwa przedawnia się po trzydziestu latach, inne zbrodnie po latach dwudziestu [24].

Ustawa jednak jasno określa, że przedawnienie nie jest stosowane w przypadku:

- zbrodni przeciw ludzkości;
- zbrodni przeciwko pokojowi;
- przestępstw wojennych [25].

Zdaniem polskich karnistów zawarcie wzmianki o tych trzech czynach można mówić, iż zapisy te stanowią konsekwencje działań II wojny światowej. Na mocy art. 105 kodeks wyłącza możliwość przedawnienia karalności za wymienione czyny [26]. Podstawą prawną tego wyłączenia jest ustawa zasadnicza. W Konstytucji bowiem napisano, że *zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciw ludzkości nie podlegają przedawnieniu* [27] a prawo karne musi iść śladem ustawy zasadniczej by mogło być legitymizowane.

Jednakże w art. 105 k. k. zasada nieprzedawniania się zbrodni wojennych oraz zbrodni przeciw ludzkości została ujęta szerzej niż w Konstytucji. Obejmuje bowiem zbrodnie przeciw pokojowi, zgodnie z Ustawą o Instytucie Pamięci Narodowej, ustawą o kombatantach oraz niektórych osobach będących ofiarami represji wojennych i okresu powojennego, ustawy o finansach publicznych oraz ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych [28].

Należy podkreślić, że przepisy wprowadzające do obecnie obowiązującego w Polsce kodeksu karnego [29] pozostawiają w mocy ustawę w sprawie wstrzymania biegu przedawnienia w stosunku do sprawców najcięższych zbrodni hitlerowskich, popełnionych w okresie drugiej wojny światowej [30]. Wskazana ustawa natomiast pozostawia [31] w mocy dekret z 31 sierpnia 1944 roku o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego [32].

Generalna zasada nieprzedawniania się zbrodni przeciw ludzkości została wyrażona również w konwencji Zgromadzenia Ogólnego ONZ, do którego przystąpiła również Polska. Brak wzmianek w prawie, które wskazywałyby na odstąpienie od tej umowy dają podstawę do stwierdzenia, że przepis ten obowiązuje po dziś dzień na terenie Polski [33].

Wnioski

Kodeks karny tylko w jednym zdaniu określa fakt, że zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciw ludzkości

nie ulegają przedawnieniu. Należy jednak podkreślić, że ukonstytuowanie tego zwrotu ma swoje korzenie w przepisach nadrzędnych, takich jak Konstytucja oraz wspomniane przepisy międzynarodowe, na podstawie których zrodziły się polskie zapisy na temat sprawiedliwości wobec zbrodniarzy II wojny światowej. Mówi o tym wspomniana ustawa z 1964 roku, w sprawie wstrzymania biegu przedawnienia w stosunku do sprawców zbrodni hitlerowskich. Czyny bowiem miały miejsce jedynie w czasie II wojny światowej. Przepis ten dotąd nie został zniesiony przez żaden akt prawny co stanowi o jego obowiązywaniu. Jednak nie jest przepis wykonawczy lecz informujący o stanowisku państwa w kwestii zbrodni hitlerowskich. Aktem normatywnym wykonawczym do tego przepisu jest ustawa zasadnicza, które może scedować swoje zapisy na przepisy niższego rzędu. Tak się właśnie stało w przypadku zapisu o zbrodniach przeciw ludzkości, których aktem wykonawczym jest kodeks karny.

Należy zwrócić uwagę, że przepisy karne mają szersze możliwości oddziaływania niż ustawa o sprawcach zbrodni hitlerowskich. Utrzymują one w mocy przepisy te same ustawy ale wymiar prawodawczy narodu polskiego kierowany doświadczeniami II wojny światowej za pośrednictwem art. 43 Konstytucji oraz art. 105 kodeksu karnego zezwala na sądenie zbrodni przeciw ludzkości nie tylko z okresu wojennego ale również późniejszych. Brak jest definicji tych czynów w polskim prawie karnym co stanowi o tym, że definicje te czerpane są przepisów międzynarodowych oraz lokalnych, które takie definicje zawierają. Przykładem na gruncie państwowym może być ustawa z 1964 roku o zbrodniach hitlerowskich, która pomocniczo zbrodnie te definiuje oraz dekret z 1944 roku za pomocą, którego określa się osobę zbrodniarza wojennego.

Współczesny świat nie może pozwolić aby powstał kolejny tak wielki konflikt jak działania wojenne w latach 1939-1945. Obowiązujące przepisy prawne także mają temu przeciwdziałać aby konflikt taki już się nigdy nie zrodził i nie trzeba by było kolejny raz osądzać jego sprawców a jeśli zajdzie taka potrzeba prawo stanie narzędziem do tych czynności.

1. Z. Nowakowski, II wojna światowa 1939-1945; fakty, zdarzenia, okoliczności, przeżycia, Kraków 1996, s. 6-10.
2. Tamże.
3. Wyciąg z Karty Międzynarodowego Trybunału Wojskowego będącą załącznikiem do Porozumienia z dnia 8 sierpnia 1945 roku zawartego w Londynie.
4. Ustawa z dnia 31 grudnia 1945 rok o ratyfikacji podpisanych w San Francisco dnia 26 czerwca 1945 roku Karty Narodów Zjednoczonych, Dziennik Ustaw 1946, nr 2, poz. 6.
5. Zob. np. Oświadczenie Rządowe z dnia 8 lipca 1946 roku w sprawie ratyfikacji przez Polskę Karty Narodów Zjednoczonych podpisanej w Waszyngtonie dnia 16 października 1945 roku, Dziennik Ustaw 1947, nr 23, poz. 90.
6. Zob. Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego z dnia 17 lipca 1998 roku, Dziennik Ustaw 2003 nr 78, poz.708, art. 7.
7. Zob. Ekspertyza Biura Studiów Naukowych Bundestagu na zlecenie deputowanego Winfrieda Hermanna (Związek 90/Zieloni), październik 2007, archiwum autora.
8. Ludobójstwo jest jedną z form kwalifikowanych zbrodni przeciw ludzkości. Oznacza to, że jedną ze zbrodni przeciw ludzkości może być ludobójstwo. Jednak nie każde ludobójstwo jest zbrodnią przeciw ludzkości. Uzależnione jest to od warunków politycznych, etnicznych i gospodarczych.
9. Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego z dnia 17 lipca 1998 roku, art. 7, lit. k.
10. Tamże, wprowadzenie do art.7.
11. Zob. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 czerwca 1932 roku - kodeks karny, Dziennik Ustaw 1932, nr 60, poz. 571.
12. Tamże, art. 86-90.
13. Tamże, art. 86.
14. Por. I wojna światowa w dokumencie archiwalnym, Archiwum Państwowe w Gdańsku, Gdańsk 2014.
15. A. Pasek, Kodeks karny z 1932 roku w opinii autorów polskich, Wrocław 2004, s. 34.

16. Tamże, s. 12.
17. Por. M. Borski, Karta podstawowych praw i wolności jako element porządku konstytucyjnego Republiki Czeskiej, w: „Prawa Człowieka” 2010, nr 13, s. 181-185.
18. *Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 roku kodeks karny*, Dziennik Ustaw 1969, nr 13, poz. 94, art. 5.
19. Tamże, art. 105.
20. Tamże, art. 109.
21. Tamże, art. 30.
22. *Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku kodeks karny*, Dziennik Ustaw 1997 nr 88. poz. 53.
23. Tamże, art. 7.
24. Tamże, art. 101.
25. Tamże, art. 105.
26. *Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 roku o Instytucie Pamięci Narodowej- Komisji Ścigania Zbrodni Przeciw Narodowi Polskiemu*, Dziennik Ustaw 2007 nr 63 poz. 424 z późn. zm, art. 4, ust. 1.
27. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku, uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 roku, przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 roku, podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 roku*, Dziennik Ustaw 1997 nr 78 poz.483.
28. *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, red. A. Zoll, Warszawa 2007, s. 1007-1008.
29. *Przepisy wprowadzające kodeks karny*, Dziennik Ustaw 1997 nr 88 poz.554.
30. *Ustawa z dnia 22 kwietnia 1964 roku w sprawie wstrzymania biegu przedawnienia w stosunku do sprawców najcięższych zbrodni hitlerowskich, popełnionych w okresie drugiej wojny światowej*, Dziennik Ustaw 1964 nr 15 poz.86, art. 3.
31. Tamże, art. 4.
32. *Dekret z 31 sierpnia 1944 roku o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego*, Dziennik Ustaw 1946 nr 69 poz. 337.
33. *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz...*, s. 1008.